

BIHAR VÁRMEGYE GYÁSZÁ SZÉCHENYI ISTVÁN HALÁLAKOR

BÉNYEI MIKLÓS

Széchenyi István grófot (1791–1860) hosszú időn át szoros szálak fűzték Bihar vármegyéhez. Először tizenkilenc évesen járt erre; 1810 szeptemberében a hetedik, Liechtenstein huszárezred ifjú főhadnagyaként vett részt Nagyváradon egy ezredgyakorlaton.¹ Később, az 1820-as évek elején – immár a negyedik, örgróf Hessen-Homburg huszárezred kapitányaként – mintegy három esztendeig az érmelléki Diószegen állomásozó század parancsnoka volt; e beosztásában egy hadgyakorlat közben 1823 őszén néhány hetet Derecskén is eltöltött. Ekkor már többfelé megfordult a megyében, számos bihari nemessel és hivatalnokkal találkozott, bekapcsolódott a társasági életbe.² Majd amikor a reformkorban híres politikussá vált, 1835 végén az éppen Széchenyi által elindított mozgalom egyik termékeként létrejött Bihari Nemzeti Casino tiszteletbeli tagjává választotta, a vármegyei közgyűlés 1836-ban megfestette arcképét és azt a nagyteremben helyeztette el, majd 1845-ben táblabíróvá nevezték ki. A folyamszabályozás előmunkálatai során személyesen is ellátogatott e tájra.³ Tartós kapcsolatban állt a hazai liberális ellenzék jeles bihari alakjával, Beöthy Ödönnel (1796–1854), ám e viszony részleteiben még feltáratlan.⁴ Nyilván figyelemmel kísérték a bihariak a gróf további pályáját is, tudtak szomorú sorsáról, döblingi kezeléséről.

¹ Ács Tibor: Széchenyi katonaévei. Bp., 1994. 44-49.p.; Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Bp., 1896. 50-51.p. – Az osztrák hadseregszervezés szokásrendje szerint az ezred tulajdonosa Johann Joseph Liechtenstein herceg (1760–1836) osztrák tábornagy volt.

² Béneyi Miklós: Széchenyi István, a bihari katona. I. rész (1820–1821). = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXII. Debrecen, 1995. 31-49.p., uő: II. rész (1823). = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXIII. Debrecen, 1996. 93-118.p. – Az ezred tulajdonosa Friedrich (1769–1829) hessen-homburgi tartományi örgróf, lovassági tábornok volt. Az egységet 1818 szeptemberében irányították Debrecenbe és környékére, Széchenyi az 1. őrnagy osztály 1. századának volt a parancsnoka.

³ Béneyi Miklós: Adalékok Széchenyi István és Bihar vármegye reformkori kapcsolataihoz. = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXIV. Debrecen, 1997. 87-108.p. – A Bihari Nemzeti Casino 1833-ban alakult, kifejezetten Széchenyi eszméinek jegyében; vö. Winkler Lajos: Társadalom. = Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp., 1901. 348.p.

⁴ Béneyi Miklós: Adalékok Széchenyi István és Bihar vármegye reformkori kapcsolataihoz. = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXIV. Debrecen, 1997. 87-88.p.

Amikor Széchenyi István váratlanul elhunyt, Bihar vármegye őszinte fájdalommal csatlakozott az országos gyászhoz. „Megrázta egész valónkat a nemzetet ért gyászeset” – öntötte szavakba az egyik itteni laptudósító sok-sok nemes, honorácior, iparos, kereskedő és parasztember érzéseit.⁵ Egy másik levelező pedig azt vélte fontosnak kiemelni, hogy a nagyváradi királyi jogakadémia hallgatósága és a város értelmisége „hazánk elhunyt legnagyobb fiáért gyászt öltött.”⁶ Bár az adott történelmi körülmények között, az önkényuralom szorításában a hivatalos szervek – a vármegye, a kinevezett városi és községtanácsok – és az iskolák nem emlékezhetek meg a gróf érdemeiről, az egyházak, főleg a római katolikus gyülekezetek és a református eklézsiák gyász-istentiszteleteiken vagy más rendezvényeken széles tömegeket mozgósítottak. A még megmaradt, a reformkorban szerveződött egyesületek felé szintén kevésbé érvényesült a hatósági nyomás; ezek és néhány magánszemély levélben fejezték ki részvételüket a gróf családjának.

Az egyházi és világi megemlékezések

Az egyházi (és egyéb) ünnepségekről hónapokon keresztül rendszeresen, ám nem hiánytalanul rövidebb-hosszabb tudósításokat közölt két fővárosi hírlap: a Kemény Zsigmond (1814–1875) szerkesztésében megjelenő, a liberális ellenzék Deák Ferenc-féle (1803–1876) irányzatának orgánusaként funkcionáló Pesti Napló⁷, valamint a vidéken is nagyon népszerű, Pákh Albert (1823–1867) és Jókai Mór (1825–1904) szerkesztők nevével fémjelzett közművelődési hetilap, a Vasárnapi Újság.⁸ Ezekből a kútforrásokból értesülhet a kései kutató a bihari eseményekről is.

A Pesti Napló beszámolóiból kideríthető, hogy Bihar vármegyében az első megemlékezés a gróf halála után éppen egy héttel, április 15-én, vasárnap zajlott le, Érmihályfalván, a református templomban.⁹ A megyeszékhely, Nagyvárad helvét hitvallású hívei másnap, április 16-án gyűltek össze, és Ember Pál (1827–1890) lelkész „igen számos közönség előtt igen lelkes és szívre ható beszédet mondott.”¹⁰

Kissé meglepő, hogy a bihari római katolikus plébánosok csak némi késelelemmel imádkoztak az eltávozott államférfi lelki üdvéért. Valószínűleg a nagyváradi püspök, Szaniszló Ferenc (1792–1869) elhatározására vártak. Ő a negyvenes években, nagyjából ugyanakkor, mint Széchenyi, a Helytartótanács egyik tanácsosa

⁵ Széchenyi-gyászünnepek. Ér-Adony... = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 27. 265.p. A levelező az F. E. névjelet használta, személye jelenlegi tudomásunk szerint nem azonosítható.

⁶ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. ápr. 20. 2.p. – A nagyváradi jogakadémia 1788-tól működött királyi (állami) intézményként; bár vallásfelekezeti hovatartozástól függetlenül beiratkozhattak a diákok, a hallgatók jelentékeny hányada római vagy görög katolikus vallású volt.

⁷ Buzinkay Géza: A birodalomhű demokrata forradalmiságtól a nemzeti ellenállás fórumáig: a Pesti Napló. = A magyar sajtó története II/1. 1848–1867. Bp., 1985. 372-385.p.

⁸ Miklóssy János: Enciklopédikus közművelődési lapok. = A magyar sajtó története II/1. 1848–1867. Bp., 1985. 448-453.p.

⁹ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. ápr. 24. 2.p. – Ez a hír nem tartalmazza, melyik vallásfelekezetről van szó, de a Vasárnapi Újság egy későbbi számában május 15-re ugyanitt gyászmisét jelzett, az pedig csak a római katolikus templomban lehetett; vö. Gyászmise Széchenyiért. = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 6. 225.p.

¹⁰ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. ápr. 20. 2.p.

volt, tehát igen közelről ismerték egymást.¹¹ A kormányzat mellett elkötelezett és az adott pillanatban bizonytalankodó¹² főpapot részben a mindenfelől érkező hírek, részben a személyes emlékek motiválhatták, amikor végül úgy döntött, hogy a szertartást maga celebrálja, néhány kanonok közreműködésével. Április 26-án, csütörtökön délelőtt állították fel a székesegyházban a borostyánkoszorúval és élő virágokkal díszített ravatalt, amelyet a jogakadémiai ifjúság negyven képviselője vett körül. A többi hallgató, a főgimnázium diákjai és tanárai, az elemi iskolák és az Orsolya-leánytanoda osztályai, valamint a kaszinó tagjai – fekete szalaggal átkötött lobogókkal – a fő- és mellékhelyeken foglaltak helyet. A tudósító lelkesen írta: „Városunknak komoly ünnepies színe volt, a kereskedések mind zárva, s a társadalom minden osztálya, úm. a főúri rend tagjai, fő- és alhivatalnokok, iparosok s földművesek anynyira megtölték kat. főegyházunk téreit s karzatait, mint csak a legnagyobb ünnepeken szokott történni.” Mintegy ötezren jöttek el, vallás- és nyelvkülönbség nélkül; jelen volt a görög katolikus püspök, Vasile Erdely báró (1794–1862) is. Először itt olvasható, hogy „héber polgártársaink is nagy számmal” vettek részt a gyászmisén. Tehát a nagyváradi megemlékezés egyértelműen demonstrálta (más tájakhoz, városokhoz hasonlóan), hogy az ország lakosságának túlnyomó többsége közös veszteségként élte meg a gróf elhunytát.¹³

A fővárosi lapok közleményeiből még a további római katolikus gyászmisék helyszíne és időpontja (továbbá itt-ott a plébános neve) állapítható meg: Nagyszalonta – április 20. körül¹⁴; Báránd – április 26. (csütörtök)¹⁵; Ér-Adony – április 30. (hétfő), Kemény Ignác¹⁶; Belényes – május 4. (péntek), Horváth Mihály esperes¹⁷; Furta – május 13. (vasárnap)¹⁸; Érmihályfalva – május 15. (kedd)¹⁹; Margitta – május 19. (szombat)²⁰; Szent-Jobb – május 31. (csütörtök).²¹ Egy görög katolikus és egy görögkeleti (ortodox, görög nem egyesült) gyász-szertartásról szintén hírt adtak az újságok; mindkettőre hétfői napon került sor, az előbbire április 30-án Ér-

¹¹ Széchenyi István: Napló. Bp., 1978. 932., 1136.p. – A püspök életútjáról: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 13.köt. Bp., 1909. 371-374.has.

¹² A hazai közönyvtárakban nem található bécsi Wanderer c. újság az 1860. évi 92. számában közölt egy nagyváradi levelet, amely a püspököt határozatlansággal vádolta a rekviem megtartásában. A Pesti Napló tudósítója (Különfélék. = Pesti Napló, 1860. ápr. 29. 2.p.) igyekezett ezt megcáfolni, de meggyőző érvet nem hozott fel.

¹³ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. ápr. 29. 2.p. – A premontrei rend által irányított nagyváradi katolikus gimnázium 1850-ben kapta meg a főgimnáziumi rangot; vö. Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Általánosan képző középiskolák. Bp., 1988. 231.p. A Szent Orsolya rend 1771-ben létesített székházában belső leányneveldet, amely 1859-ben nyerte el a nyilvánosági jogot. – A román származású görög katolikus főpap – magyarosan a neve: Erdélyi Vazul – 1843–1862 között állt a nagyváradi görög katolikus egyházmegye élén; vö. Balogh Margit-Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. Bp., 1996. 78.p.

¹⁴ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. ápr. 26. 2.p.

¹⁵ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. aug. 3. 2.p.

¹⁶ Széchenyi-gyászünnepek. = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 27. 265.p.; Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 31. 3.p.

¹⁷ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 16. 2.p.

¹⁸ Széchenyi-gyászünnepek. = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 27. 266.p.; Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 31. 3.p.

¹⁹ Gyászmise Széchenyiért. = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 6. 225.p.

²⁰ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. aug. 26. 2.p.

²¹ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. aug. 3. 2.p.; A magyar Akademia palotája. = Vasárnapi Újság, 1860. aug. 5. 391.p.

Adonyban²², az utóbbira május 7-én a viszonylag népes mezővárosban, Belényesen.²³

Az újságcikkek arra engednek következtetni, hogy a református lelkészek 1860 tavaszán, nyarán lényegesen aktívabbnak bizonyultak; annak ellenére, hogy Széchenyi István római katolikus volt. Viszont a zömmel magyar ajkúakat tömörítő református egyház vezetői és papjai – általában – fogékonyabbak voltak a nemzeti önrendelkezés, a nemzeti polgárosodás eszméje iránt, és a grófban a magyarság fejlődésének, előrehaladásának jelképét látták, temették. Ennek a felfogásnak, tiszteletnek a megnyilvánulása, hogy a már említett érmihályfalvaival és nagyváraddal együtt a Pesti Napló és a Vasárnapi Újság hasábjain huszonkét gyász-istentiszteletről látott napvilágot egy-két soros vagy – ritkábban – valamivel hosszabb jelentés.

Csak a pusztá tényközlés szintjén tájékoztattak a lapok a következő helyvét hitvallású templomi ünnepélyekről: Báránd – április 26. (csütörtök)²⁴; Ér-Adony – május 6. (vasárnap); Csécsi Imre lelkész beszélt²⁵; Belényes – május 7. (hétfő)²⁶; Mezőkeresztes (mai neve: Biharkeresztes) – május 9. (szerda), Varga János lelkész²⁷; Szakáll – május 17. (csütörtök), itt Komáromi Lajos mondott „igen csinos alkalmi beszédet”²⁸; Margitta – május 19. (szombat)²⁹; Zsáka – május 20. (vasárnap), ott voltak a görögkeletiek és átjöttek a szomszédos furtaiak³⁰; Albis – május 24. (csütörtök)³¹; Hegyközpályi és Püspöki – május 28. (hétfő), az utóbbi helyen Pap Károly (1814–1883) prédikált³²; Nagyszántó – június 3. (vasárnap)³³; Belényes-Újlak – június 12. (kedd).³⁴

Némelyik összejövetelről valamivel bővebben írtak. Május 13-án, vasárnap két dél-bihari településen búcsúztak a nagy hazafitól. Furtán valamennyi helybeli felekezet tagjai egybegyültek a református templomban, sőt sokan átszekereztek vagy átgyalogoltak a közeli Zsákáról is.³⁵ Ér-Diószegen (nevezték Bihar-Diószegnek is) reggel kilenc órakor Kassai Ignác református segédlelkész „emlékezteté sok ezerre gyűlt díszes közönségét, mint lehet közös tetterőre melegezni a közös fájdalomtól.”³⁶ Mindkét levelező kiemelte: a közönség elénekelte a Szózatot. Vörösmarty

²² Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 27. 265.p.

²³ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 16. 2.p.

²⁴ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. aug. 3. 2.p.

²⁵ Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 27. 265.p.

²⁶ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 16. 2.p.

²⁷ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 25. 2.p. Egy későbbi számában (aug. 26. 2.p.) május 27-re datálja a gyász-istentiszteletet, de az voltaképpen egy világi rendezvény volt; vö. Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. aug. 12. 400.p.

²⁸ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 26. 2.p.

²⁹ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. aug. 26. 2.p.

³⁰ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. szept. 8. 2.p.

³¹ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. aug. 26. 2.p.

³² Különfélék. = Pesti Napló, 1860. aug. 3. 2.p.

³³ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. jún. 13. 2.p.

³⁴ Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. jún. 17. 301-302.p. (a tudósítást a közelebről nem ismert Katona János írta). Beszámolt az eseményről a hírlap is: Különfélék. = Pesti Napló, 1860. jún. 24. 3.p.

³⁵ Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 27. 266.p. – a tudósítás E. K. névjellel látott napvilágot. A gyász-istentiszteletről írt a napilap is: Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 31. 3.p.

³⁶ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. jún. 5. 3.p.

Mihály (1800–1855) megzenésített költeménye³⁷ már a negyvenes években nemzeti énekké vált, de az önkényuralom időszakában csak ekkor, a Széchenyi halálát követő gyász hónapjaiban hangzott el gyakrabban; kezdő sorai nagy hatással utaltak a gróf személyes példájára és az egyéni helytállás szükségességére.

Egy héttel később, május 20-án négy református gyülekezet emlékezett a grófra. Csökmön már szombaton fekete zászló lobogott a torony ablakában, valamint négyeszeri harangozással figyelmeztették a lakosságot a másnapi istentisztelet különleges voltára. És nem hatástalanul: a tömeg már reggel nyolc órakor gyülekezni kezdett; a levelező szerint a kétezer református közül alig hiányzott harminc, és a római katolikusok, a görögkeletiek, sőt az izraelita családok is meg akarták hallgatni a lelkész szavait. A tíz órakor kezdődött szertartásra – amelyről sokan kívül rekedtek – illően feldíszítették a templomot: fekete lobogókat tűztek ki, az első székeket gyászlepellel vonták be, a szószék mellé helyezték Széchenyi megkoszorúzott arcképét. Délután bezártak a boltok és az iskolák. Érthető a tudósító, Katona János lelkendezése: „E nap sokkal inkább bevésztette a nép emlékébe, semhogy azt a most élők valaha elfeledhessék! Annyival inkább, mivel helybeli lelkész úr – mint a szószékről előadá – egy, a néhai gróf Széchenyi István nevére nevezendő takarékmagtár felállításával kívánja e napot nemcsak az élők, de az utódok előtt mindenkorra emlékeztetéssé tenni.”³⁸ Álmosdon szintén korán reggeltől a templom előtti téren tolongtak a különböző vallásfelekezetek hívei. Az épület belsejét fekete posztóval vonták be; e célra az egyik izraelita kereskedő hazafiságból engedte át egész raktárát. Itt is felállították az elhunyt gróf portréját, amelyek „a lelkes honleányok” nemzeti színű virágkoszorúkkal borítottak. Ember József (1816–1885) lelkész „szívrázó szónoklata” megkönnyeztette a hallgatóságot. Talán nemcsak az ismét terjedő szokás, hanem Kölcsey Ferenc (1790–1838) szoros helyi kötődése (hosszú ideig élt a faluban, kúriája máig épen maradt) is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a jelenlévők itt a himnuszt énekelték el.³⁹ Kismarja mezőváros tiszta református közössége a népiskola tanulóitól hallhatta a nemzeti himnuszt, amely – a beszámoló szavai szerint – „bár sebet ejt a szíven, de be is gyógyítja azt.”⁴⁰ A kicsiny, mindössze nyolcszáz lelket számláló Darvas reformátusságának vezetői már négy nappal korábban hírül adták, mi készül: egy-egy órán keresztül meghúzták a harangokat. Vasárnap kora reggel a toronyra és a templom belsejébe gyászlobogók kerültek, a szószéket, az első sorokat és a karzatot „több lelkes magyar hölgy, főleg pedig t. Olasz Dávidné lelkes készsége által” feketével vonták be. Egy „becsületes izraelita” jóvoltából a nemzeti színű zászlót is kitűzték, gyászszalaggal átkötve és megkoszorúzva. A gróf arcképét – szintén gyászkeretben és koszorúkkal ékesítve – a szószék fölé illesztették. Az „ünnepélyt jelentő harangok bús szavára a templom megtelt néppel”: mind a négy val-

³⁷ A verset Egressy Béni (1814–1851) zenésítette meg, először 1839-ben, másodszer négy évvel később; az utóbbi szerzemény bemutatója 1843. máj. 10-én volt; vö. Lukácsy Sándor: A Hymnus és a Szózat. = Literatúra, 1981. 3-4.sz. 403.p.

³⁸ Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. jún. 17. 302.p. – A takarékmagtárakat elsősorban az inséges esztendőkből ellátási nehézségekkel küszködő szegények megsegítésére hozták létre. A gondolatot felkarolta a református egyház, és sok helyen éppen a lelkészek szervezték meg.

³⁹ Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. júl. 8. 340.p. – Kölcsey Ferenc Hymnus c. költeményét Erkel Ferenc (1810–1893) 1844-ben zenésítette meg, bemutatója 1844. júl. 2-án volt; vö. Lukácsy S. i.m. 402-403.p.

⁴⁰ Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. júl. 8. 340. p. A tudósítás aláírása: Vándor.

lásfelekezet (református, római katolikus, görögkeleti, izraelita) apraja-nagyja igyekezett részt venni a közös bánat kinyilvánításában. Előbb elénekelték a XL. zsoltár „igen alkalmas két első versét”. A helybeli lelkész valóban kitűnő érzékkel választotta ki ezt a pár sort, amely Szenci Molnár Albert (1574–1634) fordításában (a reformátusok ezt használták) így hangzik: „Várván vártam a felséges Urat, / És ime, hozzám fordula, / Kegyelmesen meghallgata, / És megmutatá rajtam jó voltát. / Kivett a mély veremből, / És a bűn örvényéből, / És én lábaimat / Szép egyenes kőre / Jól elhelyeztette, / Vezérlvén utamat.”⁴¹ Ezután Matolcsi János „szónoklatában dicsőültnék honfíúi tetteit s érdemeit tolmácsolá”, végül a Szózat első három és utolsó szakaszával fejezték be a bensőséges együttlétet.⁴²

Az utolsó hír, amely a bihari gyász-szertartásokról a lapokban megjelent, a Bagamér községben tartott református istentiszteletről szól; ennek időpontját azonban nem tüntették fel. Dospoly János lelkész megható prédikációján felbuzdulva többen adakoztak a tervbe vett fővárosi Széchenyi-szoborra és a Magyar Tudományos Akadémia felépítendő palotájára.⁴³

Mindkét országos gyűjtés ekkortájt indult el, illetve vett újabb lendületet⁴⁴, és a magyarság, így a bihariak tudatában szorososan összekapcsolódott, hiszen a társadalom különböző rétegei jogosan tekintették az akadémiát a gróf egyik legnagyobb és legértékesebb nemzetnevelő alkotásának, a hazai polgárosodás egyik emeltyűjének. Ez a felismerés tükröződik az Élesden tartott gyászünnepélyről olvasható hirdetésben is. Ezt szűk körben, a református paplakban tartotta „néhány lelkes hazafi”. Heten – köztük egy ügyvéd, egy református tanító és egy kovácsmester(!) – adakoztak az akadémia székházára: 13 pengő forintot és két húszast számoltak össze.⁴⁵ A római katolikus Szent-Jobb községben május 31-én ennél több gyűlt össze a palotára és az akadémia tőkájének gyarapítására, mégpedig 23 pengő forint 50 krajcár, egy császári arany és 12 ezüst húszas.⁴⁶

Bihar vármegyében a maga nemében egyedülálló volt a Mezőkeresztesen (ma: Biharkeresztes) május 27-én, vasárnap lezajlott megemlékezés. Talán ez a kivételes jelleg készítette a tudósítót arra, hogy megjegyyezze: csendesesen, zajtalanul ünnepeltek. Néhány más – nagyon kevés! – magyarországi település vezetőinek példáját követve, netán azoktól teljesen függetlenül, az itteni község tanács megkockáztatta, hogy a községháza tanácstermében „a közadakozás filléreirein” felállítsa a

⁴¹ Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Debrecen, 1945. 50-51.p.

⁴² Különfélék. = Pesti Napló, 1860. máj. 30. 2.p.

⁴³ A magyar Akadémia palotája. = Vasárnapi Újság, 1860. aug. 12. 403.p.

⁴⁴ Az akadémiai székház gondolata az újjászervezést követő első nagygyűlésen, 1858-ban vetődött fel. Országos gyűjtést indítottak, és a több évig elhúzódó, ám végül sikeres akció eredményeként 1865-ben nyílt meg a palota; vö. R. Várkonyi Ágnes: A Magyar Tudományos Akadémia a polgári tudományosság útján. = A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Bp., 1975. 103-104.p. – A szobor felállítását a Magyar Tudományos Akadémia 1860. ápr. 10-én tartott rendkívüli összes ülése határozta el, majd az igazgató tanács április 18-án jóváhagyta és egyúttal adakozásra szólított fel; Engel József (1815–1901) szobrászművész alkotását csak jóval később, 1880. máj. 23-án leplezték le a mai Roosevelt téren; vö. Buday József: Széchenyi István szobrának leírása és története. Bp., 1897. 1-2., 34., 93.p.

⁴⁵ A magyar Akadémia palotája. = Vasárnapi Újság, 1860. máj. 20. 249.p. – A húszas egy olyan pénzérme volt, amely húsz krajcárt ért, vagyis a régi pengő (vagy ezüst) forint harmadrészét.

⁴⁶ A magyar Akadémia palotája. = Vasárnapi Újság, 1860. aug. 5. 391.p. – Egy arany érteke tíz pengő forintnak felelt meg.

nagy gróf aranykeretű arcképét. Nemcsak ezzel teljesítették „honfiúi kötelességüket”, hanem azzal is, hogy pénzt gyűjtöttek az akadémiai palotára és a már említett szoborra.⁴⁷

A viszonylag részletes jelentésből némi magyarázatot találunk arra nézve, hogy miért vártak több mint egy hónapig a gyászünnep megrendezésével abban a mezővároskában, ahol Széchenyi István fiatal korában hónapon keresztül katonászkodott. Diószegen május 13-án a délelőtti református istentiszteletet követően másodszor is felidéztek a hajdani huszártiszt és jeles politikus alakját, munkásságát. Délután a földbirtokos, Zichy Ferenc gróf (1774–1861) kastélyában – ahová 1821-ben Széchenyi is ellovagolt⁴⁸ – „zenei és szavalati estély tartatott”. Arról a tudósító nem szólt, vajon a tulajdonos otthon volt-e; valószínűleg nem, mert egyébként nyilván megemlítette volna. Szinte az egész környék összefogott az est sikere érdekében. Az engedélyezési eljárás jócskán elhúzódott, sőt az illetékes hatósági szervek szinte az utolsó percig kétségek között hagyták a szervezőket. Ennek ellenére megteltek a kastély termei és folyosói, a belépti díj sem riasztotta el az egész Érmellékről érkező vendégeket. „Diószeg még nem látott ily díszes és válogatott közönséget együtt” – írta a névtelen levelező. Némelyek tiszszeresen fizették meg a jegy árát, köztük Lindenfeld Lajos helybeli izraelita kereskedő, aki ráadásul ingyen szolgáltatva a szükséges szerelvényeket. Nem vehetett részt a hangversenyen Mezey Albert zsidó bérlő, ám mindenkit vámmentesen bocsátott át a birtokon, majd két forinttal egészítette ki a bevételt. Gazdag és szép műsorral készültek a környékbeli műkedvelő nemesek és értelmiségiek. Az utóbbiak alkalmi dalárdát alakítottak, és ők kezdték a programot Kölcsey Ferenc himnuszával. Utána Bach Sándorné és Merényi Hilda énekelt. Majd Jezerniczky Gizella elszavalta Garay János (1811–1853) egyik versét; feltételezhető, hogy a szerző témába vágó négy alkotása közül a leginkább ideillő Széchenyi István című költeményt.⁴⁹ Kiss Ferenc (1833–1897) székelyhídi orvosdoktor – aki megveszerte kedvelt amatőr zenész volt⁵⁰ – zongorán, Losart Károly hegedűn játszott. Egy valamelyest idősebb orvos, a helybeli Miskolczy Mihály (1819–1886) verset mondott Arany Jánostól (1817–1882). Noha a cím nem szerepel a beszámolóban, csaknem bizonyosra vehető, hogy a nemrég született és közzétett Széchenyi emlékezete c. ódát vagy annak néhány részletét tanulta meg. A rendkívül agilis Kiss Ferenc vállalta Tompa Mihály (1817–1868) költeményének előadását. Jó ízlésű ember lévén, nyilván az alkalomhoz legjobban kapcsolódó, pár esztendővel korábban írt Halottak emlékezetét választotta ki. A közönség ekkor is elénekelt a Szózatot, végül a dalkar a himnusszal zárta az emlékező estét.⁵¹

⁴⁷ Széchenyi-gyászünnepélyek. = Vasárnapi Újság, 1860. aug. 12. 400.p. A tudósítást Parrag Ferenc írta.

⁴⁸ Bényei Miklós: Széchenyi István, a bihari katona. I. rész (1820–1821). = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXII. Debrecen, 1995. 44-45.p.

⁴⁹ Garay János még három verset írt a grófról, illetve hozzá: Unió (1841), Pest gőzöshöz (1843), Gróf Széchenyi és a Balaton (1847).

⁵⁰ Zongorán és harmonikán játszott, néhány saját szerzeménye nyomtatásban is megjelent. Életről: Popovics György: Dr. Kiss Ferenc emléke. Emlékbeszéd dr. Kiss Ferenc megyei főorvos felett. = Nagyváradi, 1897. júl. 2. 1-4.p.; Szinnyei J. i.m. 6.köt. Bp., 1899. 288.has.

⁵¹ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. jún. 5. 3.p.

A részvét-levelek

A bihari gyász mozzanatainak feltárásában sokat segít az a forráscsoport, amelyet a gróf idősebbik fia, Széchenyi Béla gróf (1837–1918) őrzött meg, majd apja halálának negyedszázados évfordulóján könyv alakban közre is adott. Ez a nehezen hozzáférhető és ezért alig idézett kötet az özvegyhez és a két fiúhoz intézett részvét-leveleket és a hozzájuk csatolt versezeteket tartalmazza.⁵² Köztük két nagyváradi egyesület és három bihari magánszemély küldeményét.

A reformkorban alakult Bihari Nemzeti Casino a szóban forgó időpontban már – egyelőre rejtélyes okok miatt – a Nagyváradi Casino-Egylet nevet viselte. Tagjai az önkényuralom éveiben is igyekeztek hűek maradni a Széchenyi-féle kaszinói eszményhez. A gróf halálát követően mindjárt az első választmányi ülésen elhatározták, hogy „az egylet tagjai négy hétre gyászt öltenek, a kaszinói nagy terem részére az elhunytnak arcképét természeti nagyságában festetik s ennek leleplezésekor ünnepélyt rendez [sic!], mely alkalommal környékünk legnagyobb szónoka fog beszédet mondani.”⁵³ Miután a kaszinó iratai azóta elkallódtak és egyelőre más forrás sem bukkant elő, a kezdeményezés sorsa ismeretlen. Nem tudjuk, elkészült-e a portré, és az sem állapítható meg, ki lehetett a környék „legnagyobb szónoka”.

Azon a napon, vagyis 1860. április 26-án, amikor a nagyváradi római katolikus székesegyházban a püspök gyászmisést celebrált a nagy gróf tiszteletére, az egylet vezetősége levelet fogalmazott az özvegynek. Az elnök, Gerliczy Félix báró (1819–1895) aláírásával és aznap keltezéssel adták postára. A dokumentum szövege (a záróformula, az aláírás és a dátum nélkül):

Nagyméltóságú Grófnő!

Most jövünk azon gyászos istentiszteletről, melyet Őexcellenciája, a nagyváradi püspök excellenciád boldogult férjének lelke nyugalmáért tartott. A ragaszkodás, a tisztelet, melyet a legnagyobb hazafi iránt éreztünk, a vesztesség percében tüntette ki nagyságát. Fájdalommal gondolunk azon nagy ürességre, melyet a fáradhatlan bölcs, a tántoríthatlan jellemű magyar maga után hagyott. Keserű érzésünket csak a büszkeség mérsékli, hogy akinek nevét a történelem lapjai szent fényrel fogják körül venni, nekünk kortársunk és hazánkfia volt. A haza népe nem mert odáig gondolni, hogy gróf Széchenyi Istvánnal is közös a halandóság, most nem akarja hinni, hogy aki műveiben halhatlan, maga nincs többé! Ezt mi se hisszük, jól esik táplálni a hitet, hogy az áldott szellem köztünk marad, míg a magyar nemzet élni fog, serkenteni bennünket minden nagyra, nemesre, és őrizni a tántorgástól a nehéz időkben. Mi parányi tényezői vagyunk a nemzet közvéleményének, nem merünk excellenciádhoz közeledni vigasztalással, melyben, úgy látszik, mi vagyunk a legszegényebbek; de enyhíteni fogja excellenciád szenvedését azon gondolat, hogy a haza, mely ártatlan vetélytársa volt férjének magas szerelmében, most excellenciád-

⁵² Széchenyi-gyász. Közreadta Széchenyi Béla. Bp., 1885. – Az özvegy: gróf Széchenyi Istvánné Seilern Crescence grófnő (1799–1875), a fiatalabbik fiú: Széchenyi Ödön gróf (1839–1922).

⁵³ Különfélék. = Pesti Napló, 1860. ápr. 29. 2.p.

*dal a gyászban osztozik. Fogadja kegyesen excellenciád hazafi részvétünknek és örökös tiszteletünknek nyilvánítását.*⁵⁴

Feltűnő, hogy a levél nem utal Széchenyi tiszteletbeli tagságára. Az egyeslet választmánya nyilván elfelejtkezett erről a tényről; az ugyanis aligha valószínű, hogy tudatosan hallgatták el.

Voltaképpen Széchenyi szellemiségének jegyében, az egyesületi eszme folyamánként, a polgárosodás előmozdításának szándékával jött létre 1847-ben a Nagyváradi Takarékpénztár-egyesület is.⁵⁵ Ennek elnöke, Györffy Lajos római katolikus címzetes püspök és nagyprépost, és titkára, Stauffer Lajos 1860. május 10-én fordultak a grófnéhoz, hogy friss özvegységében vigasztalják.

Nagyméltóságú Grófné!

A hon oszlopa kidőlt! S midőn esésének [híre] a «Kárpátoktól Adriáig» felriasztá a nemzetet, a haza nagy Széchenyiének elhunytá fölötti fájalmában feljajdult: a «legnagyobb magyar»⁵⁶ nincs többé! Mély gyászban állja körül a haza nagy halottja ravatalát. De e nemzeti gyászban élet, örökélet, maga a halhatatlanság nyilatkozik. Mert e nemzeti gyászünnepe a nagy Széchenyi István honszeretben lángoló nagy szellemének feltámadás nappala.⁵⁷ És a gyász a nemzet benső fogadalma, mellyel a szép múltat a szebb jövőnek eljegyzé; azon múltat, melyben Széchenyi István élt, s élete a nemzet ébredésének és örökéletének a nemzet hálája s tisztelete áldozatával megszentelt emlékezte; azon jövőnek, melyben a hazának nagysága nagy halottja dicső szellemének nagyságán, a honszeretben és a haza jövőjének reménye iránti ama hitben alapszik: hogy «Magyarország nem volt, hanem lesz.»⁵⁸ Országos halottja sírjánál nem bírta levetkezni gyászát a nemzet, hanem fájalmában felkereste a nagy honpolgára családját. Nem hozhatott vigaszt magával a nagy veszteség fölött; ám a családdal közös szent fájdalom közepett feltárlult szíve, hogy innen fogadja el nagyméltóságod és családja a szent örököt, melyet halhatatlan Széchenyie hátra hagyott: nagyméltóságod a nemzet tiszteletét, fiai, a haza édes reményei a nemzet szeretetét.

Kegyelmes Asszony! A nemzetcsalád tagjaiként a nemzettel érezünk, általa hiszünk, remélünk s szeretünk mi is. Mint egyesület, az egyesülési szellem és közvetve egyesületünk alkotóját dicsőítjük a halhatatlanban. Nemzeties érzelmünket akképp kívánjuk megtestesíteni, hogy a nagy hazafi emléket örökítendő országos ércszobor emeléséhez 200 forinttal járulunk. Az egyesülési szellem alkotója iránti ke-

⁵⁴ Széchenyi-gyász. Bp., 1885. 131.p.

⁵⁵ Winkler Lajos: Bányászat, ipar, kereskedelem és hitelügy. [Pénzüntézetek.] = Bihar vármegye és Nagyváradi. Bp., 1901. 313.p.

⁵⁶ Széchenyi Istvánt Pest vármegye közgyűlésén, 1840. nov. 19-én nevezte a legnagyobb magyarnak Kossuth Lajos (1802–1894); vö. Széchenyi István. Napló. Bp., 1978. 927.p. Gondolatilag először Kossuth 1840. jún. 9-i közgyűlési felszólalásában bukkan fel; vö. Kossuth Lajos iratai 1839. május-1840. december. Bp., 1989. 630.p. Már a reformkorban szállóigévé vált epitheton ornans (állandó kísérő, díszítő jelző) Széchenyi emlegetésekor.

⁵⁷ Célzás arra, hogy Széchenyi István éppen húsvét napján, 1860. április 8-án halt meg.

⁵⁸ Az idézet Széchenyi István híres Hitel c. művének némileg leegyszerűsített utolsó sora; ott, helyesen: „Sokan azt gondolják: 'Magyarország – volt, - én azt szeretem hinni: lesz!'”; vö. Széchenyi István: Hitel. Pest, 1830. 270.p. (reprint: Bp., 1979).

gyeletünk és hálánk adóját pedig az által leróni, hogy midőn emlékezetét jegyző-könyvünk lapjain megörökítettük, akkoron egyszersmind a polgári erényeket személyesítő «legnagyobb magyar»-nak mellszobrát⁵⁹ egyesületünk részére megrendelni határoztuk. Fogadja nagyméltóságod s családja a nemzettel közös szent fájdalomában legbensőbb részvétünk kifejezését.⁶⁰

Bár számuk csekély, jellegzetes példái a bihari (sőt az országos) közhangelatnak a gyűjteményben közölt magánlevelek. Szerzőik három különféle társadalmi réteget képviselnek, és a dokumentumok háromféle közéleti magatartásról tanúskodnak.

Elsőként, 1860. április 27-én Pulcher Endre „nagyváradai polgár” írt a gróf özvegyének. Tulajdonképpen megbízást teljesített. Mint ahogy a levélből kitetszik, előző napon, a székesegyházi ünnepségen a ravatalt két olyan babérkoszorú övezte, amelyeket ő kötött, a váradai polgárok pénzén. Ezeket továbbította a családnak, a lehető leghamarabb. Nem zárható ki, hogy valaki más vetette papírra e sorokat, de aligha vitatható, hogy saját és környezete érzelmeit foglalták szavakba. Egyike lehetett ő azoknak a szorgalmas mesterembereknek, akik érdeklődtek a haza, a nemzet sorsa iránt, és szerény tevékenységi körükben megpróbáltak hozzájárulni annak boldogulásához. A szándékosan visszafogott, imitt-amott közhelyes fordulatokban felsejlik a Széchenyi által megálmódott, öntudatos városi polgár alakja.

Nagyméltóságú Grófnő! Kegyelmes Asszonyom!

Midőn ezen igénytelen sorok a «legnagyobb magyar» özvegyét családi szent fájdalomában megzavarva, egy percnyi figyelemért esedeznek, a közbánás bizalma abban remél bocsánatot találni, hogy a honatyát vesztett árva honfiak keserű könnyei és igaz fájdalma nagyméltóságod mély keserveit megosztva, annak szenvedését talán könnyebbíteni fogják. Nagy volt a csapás, elviselni nehéz! Nyomasztó súlya alatt e nemzedék lankadtan törpülne meg, ha Széchenyinek örökké élő lelke még halála után is nem emelné fel a kétségbeesésében porig összeomlott hazát. Szíveink legdrágább kincse, a benne fektetett remény – mely a nemzet reményével azonos – vele együtt sírba temetve van! Sötét gyász foglalá helyét, mint naplementet az éj! A nagy kertész munkás keze megszünteté az áldás magvait széjjelhinteni. S nekünk – kik már többé le nem szakaszthatjuk az általa alkotandó gyümölcsöket – szent kötelességül maradt, hogy a tisztelet és hála érzetével sírjára kössük halhatatlan emlékezetnek örökké zöld babérkoszorúját. Az ide csatolt két babérkoszorú – melyet annyi igaz honfi keserves könnyeivel áztatott, s mely a nagy halottért Nagyváradon folyó hó 26-án Szaniszló Ferenc püspök úr őnmga [őnagyméltósága] által, ezrek imájával összeforrvan tartott gyázmise alkalmával a ravatalt díszesíté – mély tisztelettel alólirott által saját kezűleg készítettet. Nem csupán igénytelen személyem, de a legnagyobb magyarnak e környékben levő minden tisztelői nevében is,

⁵⁹ Széchenyiről 1859 végén és 1860 elején Hans Gasser (1817–1868) osztrák szobrászművész mintázott egy márvány mellszobrot, a gróf naplójegyzetei szerint március 8-án fejezte be a munkát; vö. Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Bp., 1921. 420.p. Ennek nyomán 1860-ban Izsó Miklós (1831–1875) készített egy fehér márvány másolatot; vö. Rózsa György: Széchenyi-ikonográfia. = Széchenyi és kora. Bp., 1991. 303.p.

⁶⁰ Széchenyi-gyász. Bp., 1885. 158-159.p.

*alázattal kérem nagyméltóságodat, fogadja tőlünk szívesen e küldeményt, mely éppoly egyszerű, mint amely tiszta érzésből ered. A nagyobb koszorú, mint hervadhatlan hazafias tiszteletünknek örökké élő jelképe, imádott apostolunk, Széchenyi István grófnak a cenki családi sírboltban levő koporsójára van szentelve. Forró óhajtásunk, hogy hozzá e koszorú oly közel legyen, mint amely mélyen foglal szent emléke szíveinkben helyet. Mint árva honfiak az özvegy anyát, kézsókkal kérjük nagyméltóságodat, ne vesse meg a kipótolhatlan veszteség által mélyen sebzett keblek legbensőbb óhajtását, hanem kérésünket résztvevőleg meghallgatva, annak teljesítését eszközöltetni kegyeskedjék. A kisebb koszorút fogadja nagyméltóságod nemes családja részére emlékül, s őrizze meg oly híven, mint mi a «Széchenyi» név iránti tiszteletet meg fogjuk őrizni. Áldja meg nagyméltóságodat és magas családját a magyarok mindenható Istene, ki bennünket általa megáldott, s küldjön a közösen vérző szívekre enyhülést, vigasztalást!*⁶¹

Tösgyökeres bihari nemes, a táblabírák világának részese volt a terebesi idősb Szilágyi Lajos (1784–1861), aki 1860. május 6-án az egyik Széchenyi-fiúnak, nyilván Bélának címezte levelét. Érdekes adalékokkal szolgál az elhunyt gróf életútjához és kettőjük – többnyire érintőleges – kapcsolatához. Latinos műveltségéből fakadóan egy klasszikus római költő, Horatius (Kr.e. 65–9) tollából fakadt mottóval – „Multis ille bonis / Flebilis occidit / Nulli flebilior, quam mihi” – kezdte, amely magyarul hozzávetőleg így adható vissza: „Halálát sok jó ember siratta, de senki annyira, mint én.”⁶² Majd terjengősen, néhol fellengzősen sorolta emlékeit.

Méltóságos Gróf!

Noha az egész magyar haza gyászolja a néhai nagyméltóságú grófot, a nagysádod édesatyját, de ki Horatiusnak ezen versét, mit egy nagy római polgár⁶³ halálára írt, talán az egész honba méltóbb joggal senki, mint én, el nem mondhatja. Mert a nagyméltóságának se nagyobb tisztelője s becsülője nem volt, mint én; de az alább irtakból ezen állításom igaz volta ki fog tetszeni.

1828-ban az országos öszveírók egyike én lévén, a Sopron megye gyűlésén legelőször önmagyméltósága éppen akkor volt, bejövetelét az egész megye gyűlésén lévők fennállva üdvözölték, és ezt a szerencsését a gyűlés jegyzőkönyvébe is kijelentette. Mit önmagyméltósága rövid hazafiúi érzelemmel teljes szavakkal fogadott. Ugyanekkor a legelső munkájából a Lovakról való címmel⁶⁴ 6 példányt a megyének ajándékozott, melyből én is voltam szerencsés egy példányt a gyűlésen nyerni. Ezen gyűlés után a két Sopron megyei uradalma öszveírására Kiscenkre lemenvén, noha Fiuméba szándékozott menni, útját három napra elhalasztotta.⁶⁵ Ezen három napok

⁶¹ Széchenyi-gyász. Bp., 1885. 201-202.p.

⁶² Quintus Horatius Flaccus Vergiliushoz (Ad Vergilium Maronem) c. versének 9-10. sora; Grigássy Éva fordításában: „Sok jó társ kesereg sírva e holt felett; / nálad, Vergilius, nincs, ki keservesebb.”; vö. Quintus Horatius Flaccus összes versei. Bp., 1961. 103.p. Eredetiben az idézet utolsó szava: „tibi”, vagyis magyarul a „mint te” a helyes befejezés.

⁶³ Quintilius Varus (? –Kr.e. 23), Horatius és Publius Vergilius Maro (Kr.e. 70–19) barátja.

⁶⁴ Széchenyi István könyvének pontos címe: Lovakról. 1828. február végén, feltehetően február 22-én jelent meg; vö. Gazda István: Széchenyi István napjai. Bp., 1991. 32.p.

⁶⁵ Széchenyi István 1828. júl. 19-én indult el Fiuméba, ahol a kikötőt tanulmányozta. Naplófeljegyzései szerint július 16-18. volt az a három nap, amikor az öszveírás pölöskei uradalmában megtörtént. Szilágyi

alatt elfelejtethetlen időtöltésem volt, és ezt a nagy embert akkor lett szerencsém megösmerni, és tisztelni megtanulni, mely tiszteletet és jó emlékezetet, egymás után kijött, roppant hazafisággal, tapasztalással és tudománnyal teljes munkái olvasása napról napra nevelt. Mert kivált a Hitel munkáját⁶⁶ éppen most olvasom tizennyolcadikszor. Ezt, azt hiszem, senki sem mondhatja el a honban, csak én. A Tisza-szabályozási gyűlésben Dobon, ahol 11 megyei küldöttség volt, melybe önmagyméltósága elnökölt, a Bihar megyei küldöttségnek magam is tagja lévén, hasonlólul a Berettyó és Hortobágy szabályozásába Debrecenbe [sic!] a megyék közt Biharból én is jelen lévén⁶⁷, napról napra nevedett nagybecsű személye iránt tisztelem.

1790-től 1860-ig egy krónikát készítettem Nemzetiség, vallásügy és politika⁶⁸, abba többek közt önmagyméltóságáról a következőket írtam. Ezen időkor teremté egy nagy férfiút, hívott elő céljára, hogy verje fel a nemzetet álmából. Közel az idő, melynek méhe terhes, mely szülni fog nagyokat, készítse el ezeknek elfogadására. Kérdezzük meg őt, valjon van-e igazam? Élve volt-e a nemzet akkor? Ő tudja, mert gondjai vérig sebzették, mint a megváltót, ki megmentésére jött, megölelé. Őt is keresztre feszítették, azért, hogy felrázza a nemzetet s fülébe kiálta: sírod szélén heversz ember, kelj fel s fogj munkához. Jer, én feláldozom magamat, előtted megyek, azt tedd csak, amit én teszek, ha veszni kell, vessek én, s ha látod, hogy rossz, mit kezdek, lépj vissza; de ha jól látsz, kövess, munkálj velem magad, a szép hon megmentése s felvirágozása [itt hiányzik egy szó]. Azért káromolták s üldözték őtet, s mégis elfogadván az idő intését, megérté a köz szózatát. Küzdött, mint egy nagy férfiú, készíté az utat, hogy ha jönnek a haladni kívánók, egyengetett ösvényt találjanak. Nem esmervén előtte mást, mint a szép hont, elszánva eltökélte magát, hogy megmenti a nemzetet vagy áldozatul vész. Azért szólt, azért kiáltott, kért, rimánkodott, de fájdalmasan fel is jajdult elégszer, de cselekedett is. Ő példával ment elő, mindég áldozattal járult minden vállalathoz, mindég azt kezdte, mi legsürgetőbb, sőt mi legcélravezetőbb vala, hogy ez következtesse a többit. Ő nem a sajtóért jajdult fel legelőbb, nem a királyba kereste a hibát, hanem a nemzetbe. Ugyanazért tette hívta fel a nemzetet, részvétre a kormányt, s pár tizede csak, gőzösök járnak Dunánkat és Tiszánkat, hajóink a tengerek[et] hasítják, országos színházunk áll, áll a híd Pest és Buda közt, Casino, lóverseny kötétek öszve társalkodásra a nemzet jobbait. Onnan ered a többi, apróbb, de nemes intézet, tudós társaságunk, gazdasági egyesületünk virágozik s vasutak metszik keresztül több részét az országnak; cukorgyárak, gőz-

Lajos nevét nem említette. Vö. Széchenyi István: Napló. Bp., 1978. 552-553.p. A gróf a szóban forgó Sopron megyei közgyűlésről sem írt naplójában, de az nyilván július közepén lehetett.

⁶⁶ Széchenyi István korszakos jelentőségű könyve 1830 februárjában látott napvilágot.

⁶⁷ A Tisza Tokajtól Tiszafüredig húzódó szakaszának szabályozására az 1845. okt. 9-én Tiszadobon tartott tanácskozáson alakult meg a Tisza-dobi Társulat. A gyűlésen Széchenyi István, mint a Helytartótanács nemrég kinevezett tagja elnökölt, és jelen voltak Bihar vármegye küldöttei is. A másik összejövetel, amire a levélíró utal, a Tiszavölgyi Társulat debreceni nagygyűlése 1846. aug. 3-8. között. Itt az egész Tisza-völgy rendezési problémái felvetődtek. Vö. Folyamszabályozási tanácskozás Tisza-Dobon Széchenyi István gr. elnöklete alatt. = Jelenkor, 1845. okt. 23. 507-508.p., Kovács Sámuel: Tiszaszabályozási Észak-bihari (volt Alsó-szabolcsi) Társulat könyve. Debrecen, 1859. 79.p., mellékletek: 1-2.p., Bényei Miklós: Széchenyi István és Debrecen. Debrecen, 1997. 206-211.p. Egyik forrásban sem szerepel mind egyik bihari képviselő név szerint, így Szilágyi Lajos neve is hiányzik.

⁶⁸ Ez a mű nemigen jelent meg nyomtatásban, mert nem szerepel az Országos Széchenyi Könyvtár katalógusában és a magyar könyvészetekben sem.

malmok, s ezt nagy részbe mind ő tevé, mert ő veré fel a nemzetet álmából.⁶⁹ Ő szólt, kiáltott, s ő ment elöl; ő tett, cselekedett s ő fejté ki a nemzeti erőt, ő esmertette meg szükségünket s önerőnket. Szóval ő vala a szabadító, ő a mentő. Ő, ilyen bajnok sok kellene a hazának, de Isten ilyeneket csak keveset teremt, csak akkor küldi az ilyet, mikor közel a veszedelem, hogy mentő angyalként hozzák a megváltást. Mint a nagy Hunyadi Jánost⁷⁰ adá, midőn a hon ellenségeitől körül véve végveszély között hányattatott s a bajnok erős lelke-fegyvere volt a kőszál, melyen megtöretett az ellenség, pihent pedig a haza. Ily leve Széchenyi is, a vonagló haza védangyala, s mint a nagy Hunyadi üldözték, keseríték s mégis, ha a haza kívánta, karját vagy tanácsát s mindenét örömmel kész volt adni, mert szerette a hont, csak érte élt. Így volt Széchenyi is, bármennyit gyanúsíták, sérték őt, felejtett mindent, ha az ügy szólítá, mert ő is a hazának élt, ezé mindene. S ily két ember századokon által nem születik, ily férfiu csak jókedvből ad a magyarok Istene a nemzetnek, hogy általok csudákat műveljen. Mondjon bármit a rágalom, kiáltson bármit az irigység, gyanúsítson bármit a gyáva, hiába, Széchenyi babérját, mely halántékait glóriaként fonja körül, fejről le nem tépi. Nem a történet, nem a véletlenség tette őtet nagygyá, hanem érdeme, fáradhatatlan munkássága, a hon hő szerelme, szent célja és tiszta szándéka. S néhány puja⁷¹ őt, ha gyalázza, nem dicséri, ő nem szorul senki dicséretire, magasan szállnak tettei s hirdetik lelki nagyságát. Hibázzon bár s maradjon ember, sőt egy lépést se tegyen többet, megtevé mindazt, mit az idő reá bízott, s mire hivatva volt, bétölté. S azért ő nagy marad, úgy mint Hunyadi János, örök időkig s a históriába élni fog. S a kor,

⁶⁹ Széchenyi alkotásainak csak egy részét említette. – A Cs. Kir. Szabadalmazott Első Dunai Gőzhajózási Társaság 1829. máj. 13-án alakult, bécsi bankárok hozták létre; Széchenyinek a dunai gőzhajózás megszervezésében játszott szerepéről ld. Deák A. András: Gőzhajózás. = Széchenyi és kora. Bp., 1991. 115-130.p. – A Tisza Gőzhajózási Társaságot kifejezetten az ő kezdeményezésére alapították meg 1846. aug. 4-én, a Tiszavölgyi Társulat debreceni nagygyűlésén; vö. Bényei Miklós: Széchenyi István és Debrecen. Debrecen, 19917. 146-147.p. – A magyar tengeri hajózásért tett erőfeszítéseiről: Gazda I. i.m. 33., 96., 104., 108.p., a fiúmei kikötőben 1828-ban tett első látogatásáról: Széchenyi István: Napló. Bp., 1978. 553-556.p. – Az országos színház felépítésére kimunkált terve nem abban a formában valósult meg, de a Pest megye által 1837-ben emelt Magyar Színház 1840-től Nemzeti Színház néven, a rendi országgyűlés felügyelete alatt működött; vö. Bényei Miklós: Széchenyi István és a Nemzeti Színház. = Történeti tanulmányok I. Debrecen, 1992. 53-65.p. – A Pest és Buda között elsőként felépített és 1849. nov. 1-jén felavatott Lánchídról: Dienes Istvánné: Közút, Lánchíd, vasút. = Széchenyi és kora. Bp., 1991. 135-153.p. – A Széchenyi nevéhez, munkásságához szorosan kötődő, 1827-től létező Pesti, majd 1830-tól Nemzeti Casino történetéről: Ilk Mihály: A Nemzeti Casino története 1827-1926. Bp., 1927., Bettina Gneisse: István Széchenyis Kasinobewegung in ungarischen Reformzeitalter, 1825-1848. Frankfurt am Main, 1990. – A löverseny hazai meghonosításáról (az 1820-as években): Vízota Gyula: Gróf Széchenyi István és a mai löverseny megalapítása. = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1904. 1-44.p., Ernst József: Lovak körül. = Széchenyi és kora. Bp., 1991. 67-91.p. – A Magyar Tudós Társaság alapításának dátumát Széchenyi István legendás, a rendi országgyűlés alsó táblájának kerületi ülésén 1826. nov. 3-án tett felajánlásához kötik: R. Várkonyi Ágnes: A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása 1825-1831. = A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825-1975. Bp., 1975. 9-27.p. – Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1835. jún. 8-án jött létre; vö. Galgóczy Károly: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület története keletkezésétől az 1876-ik évig. Bp., 1880. 6-7.p. – Széchenyinek a hazai vasútépítésben játszott kiemelkedő szerepéről: Dienes Istvánné i.m. 154-164.p. – Közvetett befolyása volt a Pesti Cukorfinomító Gyár-egyesület 1844. júl. 30-án történt megalakulására; vö. Gazda I. i.m. 96.p. – Szorosan közreműködött a pesti József-hengermalom felépítésében, amely 1841. szept. 15-én kezdte meg az őrlést: Vízota Gyula: Széchenyi és a pesti hengermalom. = Századok, 1910. 265-282., 372-385., 441-459.p., Gaál Jenő: Gróf Széchenyi István és a Pesti Hengermalom Társaság. Bp., 1909.

⁷⁰ Hunyadi János (1407-9 k.-1456) hadvezér, kormányzó, törökverő hős.

⁷¹ Tájszó (másik alakja: pulya), jelentése: elpuhult, gyáva, jellemgyenge ember.

melyet ő varázsolt elő, s a század, mely őt szülte s melyet ő tett nevezetessé, Széchenyi századja lesz s neve epochát⁷² foglal.

Vegye ezen sorokat úgy nagyságod, mintha ezeket a néhai nagyméltóságú édesatyja koporsója felett mondtam volna el. Noha már 76 éves, 54 éves házas ember vagyok s 30 unokák családfeje; de ha élek még, ez évbe elmegyek Cenkre, hogy legalább nagyméltóságú édesatyja koporsójára⁷³ egy pár hálakönnnyeket hullassak, és egyszersmind nagyságodat kedves testvérevel és a n[agy]méltóságú özvegy grófnőt, mint a római Cornéliát, a Gracchusok anyját⁷⁴, megösmerni szerencsém lehessen. És azon nagyreményű fiait, kikért Dobon oly érzékeny toasztot ittam, melyet ön[agy]méltósága örömkönnnyek között viszonzott, azóta, ha személyesen nem is, de hír után nagyságtokat emberkorukig figyelemmel kísértem s örömmel üdvözölöm ön[agy]méltóságának méltó maradékait. Vigasztalásul lehet nagyságtoknak azon részvét, mit minden az egész honba a néha[i] gróf eránt mutat, mert itt minden közönségesen fátyolt hord fővegén, és én is felkötöttem, és míg élek, soha le nem vetem, és valamint ezen levelemre is úgy, míg élek, minden leveleimre és aláírásaimra is fekete pecsétet használok emlékül. Meg vagyok győződve, hogy mivel ön[agy]méltóságát is jól tudom, hogy a halhatatlan atyja kegyeletekbe nevelte, nagyságtok is abba nevelődtek, és ezen soraimat olyan öreg embertől, kibe a kegyeleti érzelmeket sem a forradalom, se a német kormány le nem rombolhatott, oly érzéssel fogja venni, amilyennel írva van. Adjon a magyarok Istene nagyságotnak kedves testvérevel hosszú, boldog életet, hogy édesatyjoknak nyomdokait édes házánk díszére számos évekig követhessék.⁷⁵

Az idézett kötet végén a sajtó alá rendező felsorolta a gyászbeszédék kísérő leveleit. Ezek között szerepel: „Emlék halotti beszéd gróf Széchenyi István fölött, tartotta idősb Szilágyi Lajos.”⁷⁶ Tehát Széchenyi Béla szó szerint értelmezte az öreg táblabíró azon szavait, hogy történelmi-politikai esszéje átmásolt részletét tekintsék emlékbeszédnek.

Simándi Kenéz (vagy Kenézy) Pál (1793–1871), a harmadik levél feladója nemesi származású egyházi értelmiségi, nyugalmazott református lelkész volt. Korábban Hajdúböszörményben szolgált, de ekkor már Nagyváradon élt. A szakirodalom költői próbálkozásairól is tud, ám a versek kéziratái elkallódtak.⁷⁷ Egy kivétellel: Széchenyi István halálakor írt ódája ugyanis fennmaradt; ezt küldte el 1860. május 15-én az özvegynek, néhány prózai sor és három versidézet kíséretében. A

⁷² Görög eredetű szó, jelentése: korszak.

⁷³ Nagycenken Széchenyi Ferenc gróf (1754–1820) építtette a temetőkápolnát és abban a családi sírboltot. 1860. ápr. 11-én ide helyezték el Széchenyi István holttestét; vö. Szentkúti Károly-Vértes László: Széchenyi emlékek, emlékhelyek. Bp.-Nagycenk, 1990. 35.p.

⁷⁴ A plebejus nemzetségből származó két római néptribun, Tiberius Sempronius (Kr.e. 162–133) és Gaius Sempronius Gracchus (Kr.e. 153–121) anyja, Cornelia férje halála után nem kötött új házasságot, tizenkét gyermekét – akik közül három maradt életben – egyedül nevelte; a római asszonyok mintaképének tekintették. Talán nem volt tudatos célzás, de tény, hogy Seilern Crescence első házasságában nyolc gyermeket szült és további öt gyermeknek volt mostohaanyja.

⁷⁵ Széchenyi-gyász. Bp., 1885. 207-209.p.

⁷⁶ Uo. 241.p.

⁷⁷ Szinnyei J. i.m. 6.köt. Bp., 1899. 24.has.

köteles tisztelet mellett egy fura, akár tolakodónak is minősíthető kérést fogalmazott meg:

Nagyméltóságú Grófnő!

Midőn ezen ide zárt igénytelen, de hazafiúi buzgó tiszteletből származott soraimat a legnagyobb magyar, néhai boldogemlékezetű nagyméltóságú gróf Széchenyi István úr, mint nagyméltóságod halhatatlan emlékü férje gyászos ravatalánál én is elzokogni törekszem, csak azért esedezem alá, hogy ha erőtelen igyekezésem mégis becses méltánylásra találandna, ezt a pesti újságírói hivatal által közzététetni kegyesen méltóztasson. Örök mély tisztelettel hódolva vagyok nagyméltóságú grófnőnek alázatos szolgája, Simándi Kenéz Pál. Lakik: N-Várad, Kis-pece ucca 7.sz.⁷⁸

Az első idézet Horatiustól való: „Qui cupit optatum cursu contingere metam, / multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit.” Alatta Kenéz Pál fordításában a magyar változat: „Aki az óhajtott jó véget elérni akarja, / Annak az életben túrnie, küzdeni kell!” A szállóigévé nemesedett gondolat Az episztolák második könyvében, az Ars poetica címmel ismert részben található.⁷⁹ Ezután saját, elveszett költeményéből rögzített egy strófát: „Szenvetések, / Törődések / Nélkül boldogsághoz / Ritkán ereszt / Ama kereszt / Mártírja ő magához!” S végül Arany János bölcsességével próbálta vigasztalni az özvegyet és fiait: „Vess számot erőddel, legjavát, amely / Leghasznosabbnak ítélsz, hazádnak szenteljed. / Vagyon sok szüksége, sok fogyatkozása, / Bárhol állsz, csak tőled előmentét lássa!” Az apróbb hibákkal át-emelt szentencia a Domokos napra c. köszöntő hetedik szakaszának első fele. A „legjavát” szó előtt kimaradt az „s”, az utolsó sorban pedig az első ige helyesen: „állj”.⁸⁰

A mellékelt episztola meglehetősen közepes színvonalú lírai mű, de két oka is van, amiért érdemes újra közzétenni: egyrészt az elfeledett papköltő egyetlen nyomtatásban megjelent verse; másrészt tipikus kordokumentum, a nagy hazafi halálakor érzett fájdalom és hála göcsörtös, ám az emberi szívek legmélyéről jövő kifejeződése.

Néhai boldogemlékü nagyméltóságú gróf Széchenyi István úr halálára

*Ama hős, a halhatatlan
Emlékü nagy Széchenyi
Gyászos ravatala körül*

*Jer, magyar, keseregni!
Mert letűnt honod csillaga,
Ah! elhunyt a nagycentki*

⁷⁸ Széchenyi-gyász. Bp., 1885. 262.p.

⁷⁹ Muraközy Gyula fordításában, „Az, ki futásban a célt elsőnek akarja elérni, már mint gyermek túrt, izzadt, gyakorolt.”; vö. Quintus Horatius Flaccus összes versei. Bp., 1961. 597.p.

⁸⁰ A három idézet: Széchenyi-gyász. Bp., 1885. 263-264.p.

Világhírű gróf! S e nagy kárt
 Nem pótolja ki senki!
 Oda a legnagyobb magyar,
 Az erénynek bajnoka!
 A hazai nagy érdekek
 Létrehozó fő oka!
 Homályba dült a hon fénye,
 Árván búsong nemzete!
 E roppant vesztesség miatt
 Gyászos az öltözete!
 Mert ha élt valaha magyar,
 Kinek dicső tetteit
 Áldott siker koszorúzta,
 Ez illeti Széchenyit!
 Ő volt a haza nemtője,
 Népek szellemi fénye,
 A szív megnemesítője,
 Sok milliók reménye.
 Ő mondotta ezt, hogy «Magyar-
 Ország nem volt, hanem lesz»,
 Földicsőül még e nemzet
 S az ég vele sok jót tesz!
 Az ipar, művészet, jó rend
 Életbe léptetése,
 A nagy eszmék kifejítése,
 Mind az ő eszközzése!
 Ő volt a vezér s útmutató
 A zord tövises pályán,
 Melyen lankadatlan futott,
 Hogy segítsen hazáján!
 Szavát, tettét és példáját
 Csak oda irányozta,
 Miképp használjon e honnak
 S éltét is fölláldozta!
 Mindezekért, szeretett gróf,
 Nem haltál meg! Szellemi
 Szent lelked soha sem szűn meg
 E hazán segíteni!
 Nem haltál meg! Mert szívrokon
 Érzelmek éltek,
 S míg magyar lesz, vége sose lesz
 E szíves szeretetnek!
 Nem haltál meg! Mert a húsvét
 Innep nem elmúlásnak
 Szent innep, de halálból
 Való föltámadásnak!*

Nem haltál meg, csak aluszol.**
 Mert a nemzeti hála
 Dicső áldott emlékedbe
 Örök életet talála!
 És te, világ megváltója,
 Kegyes Jézus! Szent Felség!
 Ki halálból föltámadtál,
 Hatalmas nagy istenség!
 Ki a dicső győzedelem
 Boldogító hajnalát
 Megszentelted! Óh, dicsőítsd
 E magyarok angyalát!
 Legmagasztosabb ihlettel
 Dicsőítsd az érdemek
 Ezen kivívott bajnokát.
 Óh! Aldjátok meg egek!
 Te pedig, hű magyar nemzet,
 Hírét, nevét, emlékét
 Szeplőtelen minőségbe
 Őrizd, mint szent ereklyét!
 Mert ez mind az ő nagy műve,
 Amit már eddig értél,
 És ő vele lépést tartót
 Még eddig nem esmértél!
 A Magyar Akadémia,
 Mint Magyarhon fő kincse,
 Ő általa alakult meg,
 Hogy áldásait hintse!
 S mint e nemzet dicsősége
 Legfényesebb sugára,
 Vezérsillagként vészek közt
 Tündöklött a hazára!
 Ezért nemzetről nemzetre
 Fog szállani emléke,
 Ölelkezvén ő általa
 A szeretet, a béke!
 Ezért lett ő halhatatlan,
 S rajta ragyog örök fény,
 Mivel nagy erényi által
 Járható lett az ösvény!
 Ily jeles tulajdonokért,
 Miket nem számlálhatni,
 Nagy magyar gróf, híred, neved
 Áldásba fog maradni!
 S ti, mégy gyászba borult grófné,
 Béla s Ödön gróf fiak!

<i>Legyetek az úrtól szentelt,</i>	<i>Béke viruljon, s feletted</i>
<i>Dicső, nagy hazafiak!</i>	<i>Örök szép tavasz lengjen!</i>
<i>Szent haza, áldott Magyarhon,</i>	1860.
<i>Benned víg öröm zengjen!</i>	
<i>Széchenyi nagy grófunk, bár élete nagy napja LetűnVe, SzeLLEMi kInCselben örköDik honja feLett!</i> ⁸¹	

A csillaggal jelzett szövegrészekhez maga a szerző fűzött magyarázó jegyzeteket. Az elsőhöz ezt: „A n.mélt. gróf április 9-ére virradóra, és így húsvét 2-od napján halt meg Döblingben, honnan holt tetemei Nagycenkre, a Széchenyi családi sírboltba vitettek.” A bibliai parafrázis forrását szintén megjelölte – „Ján. XI. 11, 25, 26.” –, de félreérthetően. János evangéliumában ugyanis nem szerepel a mondat. A másik három evangélistánál viszont olvasható az a történet, amikor Jézus újra élesztette Jairus holt leányát, és előtte azzal biztatta – Máté apostol feljegyzésében (9, 24) – követőit: „a leányzó nem halt meg, hanem aluszik.” Márk (5,39) és Lukács (8,52) könyveiben tartalmilag azonos jelentéssel, ám nyelvileg eltérő módon szerepel ez az ige.⁸² János a megadott részben a már eltemetett Lázár feltámasztását beszéli el; a hivatkozott 25-26. szakasz pedig valójában az előző két sorra utal vissza: „Én vagyok a feltámadás és az élet; aki hisz énbenem, ha meghal is, él. / És aki csak él és hisz énbenem, soha meg nem hal.”⁸³ A vers végére illesztett két sor nagy betűből – SCILVLEMICIDIL – összeállítható szó megfejthetetlennek tűnő üzenet.

Kenéz Pál óhaja ezen a tavaszon nem teljesülhetett, a grófi család nem továbbította ezt az episztolát sem a pesti újságoknak. Mindazonáltal a nemes szándékból fogant vers, akárcsak a másik négy részvét-levél becses emléke, a bihari gyászünnepélyek pedig érzékletes példái a formálódó Széchenyi-kultusznak.

⁸¹ Széchenyi-gyász. Bp., 1885. 264-265.p.

⁸² Károli Gáspár (1530 k.–1591) fordításában: Szent Biblia. Új Testamentom. Bp., 1959. 11., 43., 72.p.

⁸³ Uo. 110-111.p. – A 11. vers szövege: „Lázár, a mi barátunk, elaludt, de elmegyek, hogy felköltsem őt.”; uo. 110.p.

Bihar County Mourning upon the Death of István Széchenyi

Miklós Bényei

Count István Széchenyi was connected with many close ties to Bihar County for a long time. When he died, the county joined in the national mourning with sincere pain. As contemporary newspapers of the capital city reported, the Roman Catholic bishop of Nagyvárad (Oradea) and other parsons conducted a memorial service. Remarkably numerous pastors of the Reformed Church, two dozen by number, prayed for the salvation of the Roman Catholic politician, who was regarded as a symbol of the progress of the nation. In many places, the commemoration was also connected to the fundraising for the statue of Széchenyi and the planned building of the Hungarian Academy of Sciences. In Diószeg, where Count Széchenyi spent a considerable period as a young Hussar (cavalry) officer, a musical and literary soirée was held in his memory. The Casino Association of Nagyvárad sent a letter of condolence to his widow, as did the Savings Bank Association of the same city, also founded under the aegis of Széchenyi's ideas. The written condolences of three private persons also survived. The ideal of the self-conscious urban bourgeois, conceived by Széchenyi, seems to present itself in the letter of the wreath-maker of Nagyvárad. The representative of the old nobility of Bihar, Lajos Szilágyi, Sr., of Latinate education recalled his personal memories. Pál Kenéz, a retired pastor of the Reformed Church and long-forgotten poet, wrote a mediocre ode upon the occasion of Count Széchenyi's death. These letters of condolences of noble intentions, just as the memorial services held, are expressive examples of the cult of Széchenyi already beginning to emerge.
